

TA'LIM TIZIMINI ILMIY JIHATDAN BOSHQARISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

G'oyibnazarov Ilyos

Baxmal pedagogika kolleji o'qituvchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ta'lim tizimini ilmiy jihatdan boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari mavzuda fikr va mulohazalar qayd etilgan bo'lib, unda ta'lim tizimini boshqarishning nazariy asoslari haqida yoritilgan. Ta'lim tizimini boshqarishning xususiyatlarini ochib berishda adabiyotlar tahlil qilingan.

KALIT SO'ZLAR. Ta'lim, boshqaruv, menejment, pedagog, faoliyat ilmiylik, rahbar, tamoyil, ta'lim tamoyili, obyekt

KIRISH. Har qanday faoliyat singari boshqarish faoliyati ham o'z vazifalarini bir qator tamoyillarga asoslanib amalga oshiradi. Pedagogik adabiyotlarda ta'lim tizimini boshqarishda asos bo'lib xizmat qiluvchi tamoyillarni ular tomonidan bajariladigan vazifalar (rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish)ga tayanilgan holda belgilanishiga alohida urg'u berilgan. Mazkur o'rinda ta'lim muassasasini boshqarishning har bir tamoyiliga alohida-alohida ta'rif berishga harakat qilamiz. Ta'lim boshqaruv nazariyasi va tarixida boshqarishning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

Pedagogik tizimni boshqarishni demokratiyalash va insonparvarlashtirish. Pedagogik kadrlarni tanlov va shartnoma asosida ishga qabul qilish, qabul qilinayotgan qarorlarni ochiq muhokama qilish, axborotlarning barcha uchun ochiq va tushunarli joriy etish, ta'lim muassasasi jamoatchiligi oldida ma'muriyatning muntazam hisobot berishi, o'qituvchi va o'quvchilarga ta'lim muassasasi hayotiga oid o'z fikrlarini bildirishga imkon berish, ta'lim muassasasida demokratik g'oyalarning ustuvor o'rin tutishini anglatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ta'lim muassasasini boshqarishga nisbatan tizimli yondashuv asosida rahbar ta'lim muassasasini bir butun yaxlit tizim sifatida va uning belgilari haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Tizimning birinchi belgisi yagonaligi hamda uni bo'laklar, tarkibiy qismlarga ajratish mumkinligidir. Ikkinchi belgisi tizimning ichki tuzilishining mavjudligini anglatadi. Uchinchi belgisi tizimning integratsiyalana olishidir. Tizimning har bir tarkibiy qismi o'ziga xos sifatga ega bo'lgani bilan, o'zaro harakat orqali tizimning yangi integratsiyalana olish sifati hosil bo'ladi. To'rtinchi belgisi ta'lim muassasalarining tashqi muhit bilan

chambarchas bog'liqligidir. Chunki ta'lim muassasalari tashqi muhitga moslashib, ushbu ta'lim jarayonini qayta quradi hamda o'zining maqsadlariga erishish uchun tashqi muhitni o'ziga bo'ysundiradi. Boshqaruvdagi tizimlilik va yagonalik rahbar bilan pedagogik jamoa o'rtasidagi o'zaro harakat va aloqani ta'minlaydi, bir yoqlama boshqaruvning oldini oladi. Boshqarishning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarining ratsional uyg'unligi. Ta'limni modernizatsiya qilishdan maqsad – ta'lim tizimini barqaror rivojlantirish mexanizmini yaratish, uning XXI asr muammolariga, mamlakat taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlariga, shaxs, jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlashdan iborat. davlat. 20-asrning o'rtalaridan boshlab bunday muammolarni hal qilish zarurati "tizim" atamasini asosiy falsafiy, uslubiy va maxsus ilmiy tushunchalardan biriga aylantiradi. Tarixan "tizim" atamasi antik davrda paydo bo'lgan va uzoq evolyutsiyani boshdan kechirgan, bunda bir necha bosqichlar ajratilgan:

1) 19-asr oxiri. - XX asr boshlari. - umumiy tashkiliy fan kontsepsiyasini A.A. Bogdanov, organizm tushunchalarining turli xil variantlari;

2) XX asrning 40-50-yillari. - L. fon Bertalanffi tomonidan "umumiy tizimlar nazariyasi" kontsepsiyasining shakllanishi;

3) XX asrning 60-yillari. - kibernetikaning paydo bo'lishi va uni avtomatik va avtomatlashtirilgan tizimlarni loyihalash tajribasidan foydalangan holda ilmiy asosda tizimli tadqiqotlar olib borish.

Keyinchalik, mahalliy fanda tizim tushunchasini o'rganishga katta hissa qo'shgan A.A. Averyanov (4), I.V. Blauberger (32), V.N. Sadovskiy (309), A.I. Uemov (359), D.Sh. Tsyrendorjjeva (395), G.P. Shchedrovitskiy (418), E.G. Yudin (422), V.N. Yujakov (423) va boshqalar. Ularning asarlarida tizim tushunchasi konkretlashtirilib, uning vazifalari ochib berilgan, xossalari va tamoyillari umumlashtirilib, tizimlarni tasniflash asoslari alohida ajratilgan, ularning tipologiyasi berilgan. Bizning tadqiqotimiz uchun asosiy ahamiyatga ega bo'lgan nuqtai nazar, tizim o'zaro bog'langan elementlarning yaxlit majmuasi bo'lib, birining o'zgarishi bilan boshqalar ham o'zgaradi yuqoridagi ta'riflar "tizim" tushunchasining mavjudligi va faoliyati muayyan holatlar tufayli o'zaro bog'liq yoki o'zaro bog'liq bo'lgan muayyan elementlar majmuiga nisbatan qo'llanilishini aniq ko'rsatib turibdi. Demak, tizimning eng muhim xususiyati uning yaxlitligi - ularning har birida alohida bo'lmagan xususiyatlarning berilgan to'plamida paydo bo'lishidir. Tizim tushunchalarining xilma-xilligiga qaramasdan, uning ikkita talqini doimiy ravishda saqlanib qolgan: a) ontologik (naturistik), tizimni o'ziga xos hayot qonuniyatlariga ega bo'lgan ob'ekt sifatida ko'rib chiqish, uning o'ziga xos tizim xususiyatlarini o'rganish; b) gnoseologik va uslubiy, bu tizimni ob'ektlarning o'ziga

xos xususiyatlariga ko'ra emas, balki faoliyatning maqsadga muvofiqligi va tafakkur tashkil etilishi bilan belgilaydi. Boshqaruv tizimda aylanib yuruvchi, uning 'kirishlari' va 'chiqishlari' ga keladigan ma'lumotlar asosida amalga oshiriladi. Tizimdagi boshqaruv jarayonlari tizimdagi ma'lumotlar nuqtai nazaridan tavsiflanishi mumkin bo'lgan (va shuning uchun oldindan ko'rsatilgan) qarorlar qabul qilish uchun qisqartiriladi. Tizim ta'riflarining ikkinchi guruhi tizim ob'ektlarining ishlashini tavsiflash bilan bog'liq bo'lib, tizimni real ob'ektlarni spekulativ aks ettirishning bir turi sifatida loyihalash, sintez qilish qobiliyatiga qaratilgan. Tizimni yaratish, uni loyihalash, ishlab chiqish va kengaytirish quyidagi tartibda amalga oshiriladi: tizim tushunchasi, tarkibiy qismlarni tahlil qilish va tanlash, tarkibiy qismlarni loyihalash, ularni bir butunga sintez qilish. Ta'lim sifatini oshirish, ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish g'oyalari yangi boshqaruv tizimlarini tanlash, loyihalash va qo'llash masalalarini dolzarblashtiradi. So'nggi paytlarda ta'lim muassasasi faoliyatiga ta'siri faol o'rganilayotgan eng jozibali boshqaruv tizimlaridan biri dasturiy maqsadli boshqaruvga aylandi. Mamlakatimizda dastur-maqsadli boshqaruvni qo'llashning boshlanishi o'tgan asrning 20-30-yillari bilan bog'liq. Uning jadal shakllanish jarayoni XX asrning 1966-1970-yillarida sodir bo'ldi. Dasturiy maqsadli boshqaruv bo'yicha tadqiqotlarda fanning turli sohalari, maktablari va yo'nalishlari olimlari ishtirok etadilar: V.G. Afanasiev (13), L.I. Evenenko, B.Z. Milner va B.C. Rapoport (215, 216), G.X. Popov (270), G.S. Pospelov va V.A. Irikov (275), B.A. Reisberg va L.S. Pekarskiy va boshqalar 20-asrning 90-yillari boshidan B.S. Gershunskiy (71), N.V. Lapteva (177), A.M. Moiseev va O.M. Moiseeva (292), T.V. Orlova (256), M.M. Potashnik (371), P.I. Tretyakov (356), T.D. Shebeko (410) va boshqalar.

Tadqiqotchilar tufayli hozirgi kunga qadar dastur-maqsadli boshqaruvga turli xil ta'riflar berildi, uning tamoyillari ajratib ko'rsatildi, funktsiyalari va afzalliklari, uni qo'llash ob'ektlari, amalga oshirish vositalari nomlandi, tashkiliy tuzilmaning xususiyatlari aniqlandi va texnologiyasini ishlab chiqishga harakat qilindi. Pedagogik adabiyotlarda turli darajadagi dasturiy maqsadli boshqaruvni qo'llash masalalari ko'rib chiqiladi, uni amalga oshirish shartlari va chegaralari, rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish mantiqiy va metodologiyasi, dasturiy maqsadli boshqaruv tuzilmasi variantlari tushuniladi. Shu bilan birga, pedagogik adabiyotlarda dasturiy maqsadli boshqaruvning uslubiy, nazariy va amaliy jihatlari kam yoritilgan, bu esa uni ta'lim muassasasini boshqarishda qo'llashni sezilarli darajada cheklaydi. "Dasturli maqsadli boshqaruv" tushunchasida ularni keng va tor ma'noda talqin qilish mumkin. Kengaytirilgan talqinda, V.G. Afanasiev, dastur-maqsadli boshqaruv - bu dastur va maqsadli

boshqaruvning sintezi, organik birligi bo'lib, ularning integratsiyasi ham dastur, ham maqsadli jihatlarni oshiradi. G.H. Popov dasturiy-maqsadli boshqaruvni dasturiy-maqsadli yondashuvni amalga oshirishning rivojlangan shakllaridan biri deb hisoblaydi, bunda berilgan maqsad yoki maqsadlar tizimiga erishish uchun bevosita tuzilma shakllantiriladi, rejalar ishlab chiqiladi, kadrlar tanlanadi. asosiysi ustiga qo'yilgan tashkiliy jihatdan alohida boshqaruv tizimi yaratiladi (270. B. 112). A.M. Moiseev dastur-maqsadli boshqaruvni tizimni va odamlarning birgalikdagi faoliyatini muayyan yakuniy va oraliq natijalarga erishishga yo'naltiruvchi o'zaro bog'liq, to'g'ri tuzilgan maqsadlar majmuini belgilash sifatida izohlaydi. Dasturiy maqsadli boshqaruv kontseptsiyasi, modeli va tashkiliy tuzilmasi falsafasi ta'lim muassasasining rivojlanish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishning barcha bosqichlarida menejerlar va o'qituvchilar faoliyatiga integrativ-qiymatli ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA. Ta'lim tizimining boshqariluvchanlik darajasi — unga boshqariladigan va boshqarilmaydigan o'zgaruvchanlar nisbati bilan belgilanadigan, umuman olganda maqsadli ta'sir ko'rsatish imkonini ifodalaydigan o'zgaruvchandir. Boshqariladigan o'zgaruvchanlar nechog'li ko'p bo'lsa, tizimning boshqariluvchanlik darajasi shunchalik yuqori, boshqarilmaydigan o'zgaruvchanlar nechog'li ko'p bo'lsa, tizimning boshqariluvchanlik darajasi shunchalik past bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim tizimi boshqariluvchanligining real darajasi sub'yekt tomonidan har doim ham mos ravishda aks ettirilmaydi, u yetarli darajada baholanmasligi yoki, aksincha, haddan tashqari yuqori baholanishi mumkin. Samaradorlik-ta'lim tizimining o'zgaruvchanligi uni baholash kutilayotgan natija - ta'lim sifati nuqtai nazaridan ifodalanadi. Agar haqiqiy natija kutilayotgan natijaga asosan mos bo'lsa, u holda samarali jarayon haqida, to'liq mos bo'lsa, - maqbul, qisman mos bo'lsa - kam samarador jarayon ekanligi haqida, mos kelmasa - samarasiz jarayon ekanligi haqida gapirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vesnin V.R. Boshqaruv: darslik - 2 -nashr, Rev. va qo'shing. - M.: TK Uelbi, Prospect nashriyot uyi, 2004 yil.
2. Lafta J.K. Boshqaruv: hisob. Foyda. - 2 -nashr. - M: TK Uelbi, 2004 yil.
3. Menejment: Darslik / nashr. F.M. Rusinova - M: 1999 yil.
4. Menejment: universitetlar uchun darslik / tahr. Yu.V. Kuznetsova - SPb: "Ishbilarmon matbuot" nashriyot uyi, 2001.

5. Menejment. Qo'llanma... / V.V. tomonidan tahrirlangan. Tomilova - M.: Yurayt, 2003 yil.
6. Boshqaruv: hisob. qo'lda / ostida. ed V.V. Lukashevich, N.I. Astaxova - M: Birlik -Dana, 2007.
7. Menejment: darslik / sanash. mualliflar; ostida. ed M.P. Razu - M: KNORUS, 2008 yil.

"Innovations in Science and
Technologies"